

Юрій КОТЛЯР

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПИТАННЯ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Досліджено етнонаціональні процеси в ЗУНР, особливу увагу акцентовано на толерантності національної політики УНРади та Державного Секретаріату, охарактеризовано взаємини еміграційного уряду ЗУНР з етнічними меншинами.

Ключові слова: *Національна політика, національні меншини, Державний секретаріат освіти і віросповідань, УНРада.*

Сучасні дослідники не ототожнюють поняття “етнос” і “нація”, розуміючи під поняттям “нація” сукупність громадян однієї держави. Цей підхід відбиває трактування сучасної американської нації, де розмежовується національна та етнічна ідентифікація. Ми схильні приєднатися до тих авторів, які визначають націю як ступінь розвитку етносу та суспільства, як етнічний колектив, що усвідомлює свою природно-історичну спільність та організований у формі національної держави. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав і становлять національні меншини. Саме поняття “національна меншина” вперше було застосовано у Німеччині в XIX ст. у зв’язку з розвитком німецького націоналізму.

Термін “етнічна меншина” виник у 50-х рр. XX ст., із 60-х рр. вживається як синонім терміна “національна меншина” з постійними намаганнями замінити і витіснити з наукового обігу останній. Частина авторів вважає термін “меншість” образливим і наголошує на доцільності використання більш толерантного наукового поняття “національна та етнічна група”. Виникнення етнічних меншин пов’язане з формами існування етносів: компактною (ареальною) – в межах однієї території та розсіяною (дисперсною) – на різних територіях. Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття тотожності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами. Більшість етносів, які представлені в Україні як меншини, існують у формі самостійних етнополітичних організмів – національних держав, за винятком циган¹.

На наш погляд, поняття “етнічна” і “національна меншина” не тотожні, хоча й близькі за змістом, оскільки вони є похідними від категорій “етнос” і “нація”. Поняття “етнічна меншина” ширше за змістом, ніж національна. Під національною меншиною розуміють групу осіб, яка, зберігаючи риси етнічної меншини, претендує на особливі політичні права, включаючи національно-територіальну автономію². Національними меншинами є громадяни України, котрі, не будучи етнічними

українцями, об'єднані почуттям національного самоусвідомлення та спільності між собою, мають етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність³.

Етнонаціональні процеси, які відбуваються в Україні зараз, були закладені історичним розвитком країни, зокрема Українською національно-демократичною революцією 1917–1921 рр. Саме питанню становища етнічних меншин у добу існування Західно-Української Народної Республіки і присвячена наша стаття.

Складовою частиною Української національної революції 1917–1920 рр. стали події, які відбувалися на західних етнічних українських землях, що входили до складу Австро-Угорської імперії, в результаті розпаду якої вирішувалася доля цієї частини українського народу. Національно-патріотична еліта (парламентарі, представники політичних партій, релігійних організацій, студентство) на зборах 18 жовтня 1918 р. обрали Українську Національну Раду на чолі з Є. Петрушевичем. А наступного дня УНРада оприлюднила прокламацію, в якій проголосила намір створити українську державу разом з національними меншинами.

Етнічним меншинам, у тім числі євреям, було запропоновано направити делегатів до УНРади. Гарантувалися надання права національно-культурної автономії та відповідна участь в уряді. Відозвою УНРади від 1 лютого 1918 р. повторно була звернута увага етнічних меншин, зокрема поляків, євреїв, німців, на необхідність їхнього представництва в УНРаді. Цей документ підтверджував рівноправність громадян незалежно від їхньої національності та віросповідання. Під час переговорів з польською делегацією на початку листопада 1918 р. українська сторона запевняла поляків про гарантування громадянських і культурних прав в обмін на лояльність і визнання факту існування нової української влади.

УНРада 18 листопада 1918 р. ухвалила створити окремі польське, єврейське та німецьке секретарства як органи державної влади з досить широкою компетенцією. Рада Державних Секретарів 4 лютого 1919 р. знову звернулася до етнічних меншин із закликом провадити спільну законотворчу і практичну роботу, а 5 квітня 1919 р. ухвалила рішення про утворення секретарства з єврейських справ⁴.

Проте таке толерантне ставлення лідерів ЗУНР до національних меншин в силу різних причин не викликало позитивної зворотної реакції. Та УНРада і Державний Секретаріат продовжували проводити послідовну етнонаціональну політику на визначених правових засадах. У її реалізації слід виділити такі аспекти:

– реалізація права на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. Уряд ЗУНР не лише не заборонив жодного діючого об'єднання громадян національних меншин, а навпаки, своїми виваженими діями сприяв утворенню Німецької національної ради ЗУНР і Єврейської національної ради Східної Галичини у Станиславові 11 і 18 грудня 1918 р. відповідно. Вони в майбутньому повинні були стати загальнонаціональними громадськими організаціями національних меншин, які б представляли їхні інтереси у разі втілення національно-культурної автономії⁵;

– забезпечення виборчих прав. Закони від 15 квітня 1919 р. “Про вибори (виборча ординація) до Сейму ЗОУНР” і “Про скликання Сейму ЗОУНР” передбачили, що майбутній парламент буде обраний на підставі загального, рівного, таємного, прямого, пропорційного виборчого права і налічуватиме 226 послів, з них – 33 поляків, 17 євреїв, 6 німців. Проте цей варіант законопроєкту не відразу набув такої

форми. Як зазначав С. Гольдельман, на початок розробки законопроектів “жидівське населення стояло перед небезпекою обмеження його політичних прав, яко логичного висновку відмови від виконання першого громадського обов’язку – захищати державні кордони від нападу завойовника”⁶. Це спонукало Єврейську Національну Раду Східної Галичини не погодитися із законопроектами і викласти УНРаді свої пропозиції щодо виборів, які б усували майбутні національні конфлікти і давали змогу національним меншинам бути належно представленими у парламенті. Зміст альтернативного варіанта полягав у запровадженні пропорційного виборчого права і створенні національних виборчих округів (курій). У таких округах виборче право мали тільки громадяни конкретної національної меншини. Це було враховано під час доопрацювання законопроекту, внаслідок чого утворено п’ять польських, п’ять єврейських і один німецький виборчі округи, за таким принципом: у Тернополі, Золочеві, Бережанах обиралися десять польських і шість єврейських послів; у Львові – сім польських і п’ять єврейських; у Станиславові, Стрию, Чорткові – шість польських і сім єврейських; у Коломиї та на Буковині – один польський і чотири єврейських; у Самборі, Сяноку, Перемишлі – дев’ять польських і п’ять єврейських; з усієї території ЗОУНР – шість німецьких послів. Отже, передбачено було обрати зазначену кількість послів національних меншин у майбутньому Соймі, вибори до якого в червні 1919 р. так і не відбулися⁷. Представники національних меншин (як потенційні виборці) могли скористатися виборчим правом тільки за наявності українського громадянства. Це зумовило розробку й ухвалення 8 квітня 1919 р. Закону “Про право громадянства на ЗОУНР”. Тим самим національним меншинам надано змогу остаточно визначитися у своїй правовій належності до тієї чи іншої держави”⁸;

– реалізація мовних прав. Закон від 15 лютого 1919 р. “Про уживаніє мови у внутрішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств на ЗОУНР” (§ 3) надав полякам, євреям і німцям право вільного використання рідної мови під час звернень (усних чи письмових) до них. Таким чином посадові особи були зобов’язані знати ці мови. Регулювання мовних прав національних меншин у процесі судочинства планували конкретизувати окремим правовим актом, який не було прийнято. Лише Розпорядження Державного секретаріату судівництва від 2 березня 1919 р. “Про печатки, вивіски і орієнтаційні написи судів, державних прокуратурій і карних заведень” дозволяло виготовлення цих написів мовами національних меншин, а інше Розпорядження того ж секретаріату від 1 березня 1919 р. “Про тимчасову організацію нотарів” передбачило аналогічну можливість у разі найменування нотаріальної контори.

У цьому контексті слід зазначити, що мовні права національних меншин було реалізовано і в освітній сфері. Наприклад, Закон від 13 лютого 1919 р. “Про основи укладання шкільництва на ЗОУНР” дозволяв відкривати школи з рідною мовою навчання. Розпорядження Державного секретаріату освіти і віросповідань від 26 березня 1919 р. “В справі науки єврейської мови і єврейської історії в середніх школах ЗОУНР” дозволяло в міру потреби вводити цей предмет як обов’язковий або необов’язковий. Ще одним Розпорядженням цього ж секретаріату від 13 травня 1919 р. продовжено функціонування приватних курсів з вивчення єврейської мови. Те ж стосувалось і польської мови в середніх школах, якою і надалі певний час могли користуватися єврейські учні, якщо не розуміли української мови⁹. Це втілювалося

на підставі згадуваного Закону від 13 лютого 1919 р., за яким національним меншинам було надано право відкривати школи. І таким правом вони скористались. Так, у Станиславові, Тернополі, Стрию і Коломиї почали діяти єврейські державні гімназії, а в Станиславові – також і німецька. У цих же містах планувалося відкрити державні гімназії і для поляків, однак польські вчителі відмовилися скласти присягу на вірність ЗУНР. Реорганізуючи польські середні школи в українські, Державний секретаріат освіти і віросповідань в одному із розпоряджень 1919 р. передбачив потребу залишати одну школу для національних меншин у тих місцевостях, де їхній відсоток у співвідношенні населення досить значний; він також визнав юридичну силу свідоцтв про закінчення приватної польської гімназії і німецької реальної гімназії в Станиславові¹⁰.

Реалізацію права на отримання інформації задовольняли, насамперед, шляхом утворення періодичних видань етнічних меншин. Зокрема, 23 лютого 1919 р. у Станиславові почала виходити газета польською мовою “Толос правди”. Об’єктивно оцінюючи становище, вона писала про необхідність толерантного ставлення до української держави згідно з вимогами її законодавства, а також дотримання прав національної меншини. За період існування ЗУНР виходило 11 газет єврейською мовою і одна німецькою – теж для євреїв¹¹.

Право на працю реалізовувалося таким чином. Уряд ЗУНР залишив у силі умови трудового договору з державними службовцями (за винятком тих випадків, коли вони відмовлялися скласти присягу). Крім того, представників етнічних меншин запрошували на роботу, наприклад, у повітові харчові управи. Багато єврейських жінок були прийняті на курси поштової, телеграфної і телефонної служби¹².

Внаслідок того, що свобода віросповідання релігійних громад етнічних меншин була значно більшою, ніж їх забезпечували попередні політичні режими, окремі громади (наприклад, єврейська) позбулися утисків, яких зазнавали за свою багатовікову історію. Показовим щодо цього є такий факт. Українська влада дозволила укласти угоду на продаж нафти, завдяки чому євреї купили необхідну кількість зерна пшениці, що дало змогу їм виготовити достатню кількість ритуальної маці¹³.

Нова влада зуміла загалом не допустити порушення права під час проведення земельної реформи. Принцип приватної власності не був скасований. Ухвалений 14 квітня 1919 р. Закон “Про земельну реформу”, хоч і передбачив конфіскацію різних земель, однак залишив на розгляд майбутнього Сейму питання про відшкодування їхньої вартості колишнім власникам. Для охорони польського і єврейського населення було створено окремі відділи національної поліції (деякий час вони діяли у Львові, Станиславові, Луцьку)¹⁴.

ЗУНР не наділила представників національних меншин військовим обов’язком. Незважаючи на це, євреї і німці (А. Бізанц, А. Вольф, Г. Кох, А. Кравс, А. Шаманек, К. Шльосер) добровільно проходили військову службу в лавах Української Галицької Армії, командуючи корпусами, бригадами, а євреї навіть створили в ній окремий відділ (курінь) і планували розширити його до бригади¹⁵.

Уряд ЗУНР провадив виважену національну політику, однак, місцевій владі не вдалося уникнути порушень прав етнічних меншин. Деякі сучасні дослідники (О. Павлишин, М. Литвин, К. Науменко) наводять факти інтернування польських громадян – інтелігенції, римо-католицьких священників, студентів. І. Погребинська

і М. Гон описують приклади свавільних дій проти євреїв у Самборі, на Тернопіллі (незаконні реквізиції, фізичні покарання, антисемітські публікації, припинення випуску періодичного органу Єврейської національної ради)¹⁶. Колишній повітовий комісар Самбірщини А. Чайковський зазначав, що “деякі наші невідповідальні людяні своїм поведінням супроти жидів мусили настроїти їх до нас неприхильно”¹⁷. У тогочасних періодичних виданнях з’являлися повідомлення про окремі єврейські погроми в Тернополі, Станиславові, Дрогобичі, проте завдяки рішучим діям Державного секретаріату внутрішніх справ, їх було швидко припинено, а винних притягнуто до кримінальної відповідальності, у тім числі трьох осіб розстріляно. Спеціальним Розпорядженням Президента Державного секретаріату С. Голубовича від 3 березня 1919 р. давалися конкретні вказівки щодо боротьби з антиєврейською агітацією¹⁸. Тому не цілком справедливими, як на мене, є твердження М. Стахівки про цілковиту відсутність антиєврейських виступів, про панування влади “права у всіх відношеннях і для всіх громадян”¹⁹, хоча коректне ставлення владних органів до меншин переважало.

Майбутні взаємовідносини з етнічними меншинами перебували в полі зору еміграційного уряду ЗУНР і під час врегулювання власного міжнародного правового становища. Про це свідчить постанова УНРади 1920 р. “Про діяльність УНР і про виконуючу владу на час окупації території ЗУНР”, яка, класифікуючи склад уряду, передбачила посаду державного секретаря у справах національних меншин. Крім того, у 1920–1921 рр. розробляли проекти конституційних актів, у яких права національних меншин теж були закріплені (Конституція ЗУНР 1920 р. О. Ейхельмана, розділ III “Право народів на самовизначення” і “Основи державного устрою Галицької Республіки 1921 р.”, артикули 3, 9, 10 розділу IX “Національні права”)²⁰.

Таким чином, ЗУНР провадила послідовну демократичну державотворчу лінію у ставленні до етнічних меншин, частково переймаючи досвід Української Центральної Ради. Не ідеалізуючи внутрішньої політики ЗУНР, у якій не обійшлося без помилок, прорахунків і зловживань, треба зазначити, що її етнонаціональні аспекти відзначалися толерантністю. Створивши у стислі терміни загалом дієздатну владну систему в особі УНРади, коаліційного уряду, місцевих структур, керівництво ЗУНР, незважаючи на українсько-польську війну, стало на шлях формування законодавчих передумов забезпечення етнічним меншинам широких конституційних прав у вигляді національно-культурної автономії. І лише поразка визвольних змагань зробила неможливою її масштабну реалізацію.

¹ Рафальський О. Поняття “національна меншина” в етнополітичному дослідженні // Наукові записки. Збірник. – Випуск 8. – К.: ІПіЕНД, 1999. – С. 178–179.

² Там само. – С. 179.

³ Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

⁴ Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі Конституції України. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 93.

⁵ Німці в ЗУНР // Нове життя. – 1918. – 21 грудня. – Ч. 21. – С. 2.

⁶ Марголін А. Украина и политика Антанты (Записки еврея и гражданина). – Берлин: Изд-во С. Ефрель, 1921. – С. 30.

- ⁷ Закон УНР від 15 квітня 1919 р. “Про вибори (виборча ординація) до Союму ЗОУНР” // Вісник законів і розпорядків. – 1919. – № 11. – 12 травня. – С. 1; Закон УНР від 15 квітня 1919 р. “Про скликання Союму ЗОУНР” // Республіка. – 1919. – 15 травня. – С. 1; Розпорядок Державного Секретаріату внутрішніх справ від 25 квітня 1919 р. до закону від 15 квітня 1919 р. “Про вибори до Союму ЗОУНР” // Вісник державних законів і розпорядків. – 1919. – № 11. – 12 травня. – С. 3.
- ⁸ Урядовий відділ // Республіка. – 1919. – 20 квітня. – С. 1.
- ⁹ Вісник державних законів і розпорядків ЗОУНР. – 1919. – № 3. – 2 марта. – С. 12; Проект закону про урядову мову // Республіка. – 1919. – Ч. 12. – С. 2; Вісник державних законів і розпорядків ЗОУНР. – 1919. – № 4. – 17 березня. – С. 27–29; Вісник Державного Секретаріату освіти і віросповідань. – 1919. – № 1. – 1 березня. – С. 1; № 2. – 1 квітня. – С. 23–24.
- ¹⁰ Ярославин С. Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918–1923 роках. – Філадельфія, 1956. – С. 117.
- ¹¹ Малицький О. Жидівська преса в ЗУНР // Сучасність. – 1987. – Ч. 5. – С. 70.
- ¹² Рябошапко Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). – Дис... докт. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 60–66.
- ¹³ Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1995. – С. 124.
- ¹⁴ Арсенич П. Станіслав – столиця ЗУНР. – Івано-Франківськ: НРВ при управлінні культури Івано-Франківської облдержадміністрації, 1993. – С. 16.
- ¹⁵ Мірчук П. Перший листопад. – Торонто: Ліга визволення України, 1958. – С. 49.
- ¹⁶ Павлишин О. Організація цивільної влади ЗУНР у повітах // Україна модерна. – 1999. – Число 2–3 за 1997–98 рр. – С. 167–168.
- ¹⁷ Чайковський А. Чорні рядки. Мої спомини за час від 1 листопада 1918 р. до 13 травня 1919 р. // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 67.
- ¹⁸ Мишуга Л. На Волині // Республіка. – 1919. – Ч. 91. – 22 травня. – С. 2; Жиди у секретаря внутрішніх справ // Республіка. – 1919. – Ч. 24. – 1 березня. – С. 1.
- ¹⁹ Стахів М. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 роках. – Т. 4. – Скрантон, 1960. – С. 110–111.
- ²⁰ Рябошапко Л.І. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). – С. 60–66.

Iurii Kotliar. ETHNO-NATIONAL ISSUES IN THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

The article investigates the ethno-national processes in the ZUNR, with the special attention paid to the tolerant national policies of the Ukrainian National Council and the State Secretariat. It explores the relations between the ZUNR government-in-exile and ethnic minorities.

Key words: *national policies, national minorities, the State Secretariat for Education and Religious Confessions, the Ukrainian National Council.*